

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У МЕХАНІЗМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN THE MECHANISM OF CRIMINAL PROCEDURE REGULATION

Лоскутов Т.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз
Донецького юридичного інституту МВС України*

У статті досліджуються рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України у механізмі кримінального процесуального регулювання. Визначається вплив практики вказаних судів на процес кримінального процесуального правозастосування. Робиться висновок щодо узгодженості механізму кримінального процесуального регулювання з головним елементом предмету такого регулювання.

Ключові слова: механізм регулювання, рішення Європейського суду, рішення Конституційного Суду, конвенційні права, конституційні права, предмет регулювання.

В статье исследуются решения Европейского суда по правам человека, Конституционного Суда Украины в механизме уголовного процессуального регулирования. Определяется влияние практики указанных судов на процесс уголовного процессуального правоприменения. Делается вывод относительно согласованности механизма уголовного процессуального регулирования с главным элементом предмета такого регулирования.

Ключевые слова: механизм регулирования, решения Европейского суда, решения Конституционного Суда, конвенционные права, конституционные права, предмет регулирования.

In the article decisions of the European Court of Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine in the mechanism of criminal procedural regulation are investigated. Influence of practice of the specified courts on process of criminal procedural right application is defined. The conclusion concerning coherence of the mechanism of criminal procedural regulation with the main element of a subject of such regulation is drawn.

Key words: mechanism of regulation, decision of the European court, decision of the Constitutional Court, conventional rights, constitutional rights, regulation subject.

Постановка проблеми. Процеси, що відбуваються наразі в суспільному житті України, підтверджують той факт, що у сучасних умовах надзвичайно швидкого та динамічного розвитку суспільних відносин нормативно-правовий акт вже не може у достатній мірі забезпечити їх ефективне правове регулювання. Підвищення ролі судової влади у правотворенні сприяє більш оперативному реагуванню на зміни у правовій дійсності. Особливо важливу роль відіграє судова практика у сфері захисту прав людини та її основних свобод [1, с. 27].

Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та Конституційного Суду України (далі – КСУ) обумовлює гнучкість механізму кримінального процесуального регулювання, швидке адаптування останнього до сучасних правових цінностей суспільства та держави. Рішення ЄСПЛ та КСУ спрямовують кримінальні процесуальні засоби на забезпечення конвенційних та конституційних прав, свобод і законних інтересів людини у перебігу кримінального провадження. Тому дослідження рішень ЄСПЛ та КСУ у механізмі кримінального процесуального регулювання не може не бути актуальним на сьогоднішній день питанням.

Стан дослідження. Питання щодо визначення місця судової практики у механізмі кримінального

процесуального регулювання досліджували такі вчені, як В.К. Ашуров, М.В. Батуєв, С.М. Даровських, О.В. Девятова, С.М. Зеленський, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.Т. Нор, Т.В. Соколов, О.М. Толочко, С.В. Шевчук та інші. Але їх наукові роботи стосувалися окремих проблем визначення судових рішень у механізмі кримінального процесуального регулювання. Вчені лише фрагментарно досліджували питання щодо впливу практики ЄСПЛ та КСУ на механізм правового регулювання у кримінальному процесі.

Метою статті є визначення місця рішень ЄСПЛ та КСУ у механізмі правового регулювання у кримінальному процесі. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: 1) дослідити місце рішень ЄСПЛ у механізмі кримінального процесуального регулювання; 2) дослідити місце рішень КСУ у механізмі кримінального процесуального регулювання.

Виклад основного матеріалу. Цінність рішень ЄСПЛ та КСУ полягає у тому, що вони (рішення) більш швидко, ніж інші кримінальні процесуальні засоби, вносять корективи у процес правозастосування державних органів, удосконалюючи тим самим механізм кримінального процесуального регулювання щодо гарантування конвенційних та конституційних прав людини.

Судова практика ЄСПЛ та КСУ пов'язана з інтерпретацією конвенційних та конституційних прав людини та є обов'язковою для виконання всіма органами, що здійснюють кримінальне судочинство. Останні, застосовуючи кримінальний процесуальний закон, мають враховувати судову практику вказаних судів як своєрідних європейських та конституційних стандартів забезпечення прав людини під час кримінального провадження.

Рішення ЄСПЛ у механізмі кримінально-процесуального регулювання виступають у ролі коригувального фактору правозастосування. Впливаючи на регулюючу дію нормативної основи механізму кримінально-процесуального регулювання шляхом встановлення порушень норм Конвенції у процесі кримінального судочинства, рішення ЄСПЛ змінює характер і спрямованість кримінально-процесуального регулювання [2, с. 22].

Рішення ЄСПЛ спрямовані на гармонізацію механізму кримінально-процесуального регулювання з головним елементом предмету регулювання¹ у частині конвенційних прав людини. Трактуючи останні щодо конкретних обставин кримінального провадження, ЄСПЛ створює якісний (відносно прав і свобод людини) нормативний матеріал для використання його слідчими, прокурорами, слідчими суддями, суддями у перебігу досудового та судового провадження.

Вірно зазначає С.В. Шевчук про те, що має бути забезпечене субстантивне застосування, тобто органічне розуміння прав людини, відповідно до їхнього сутнісного змісту. Це дуже складно зробити шляхом застосування законів як простого тексту – повинно бути органічне розуміння. А в нашій пострадянській традиції, де суди були елементом каральної системи, подібні приклади знайти дуже складно. Саме тому треба розглядати, як відбувається застосування законів у контексті дотримання і забезпечення прав людини. І практика ЄСПЛ – це чудовий приклад такого контексту [3, с. 82–83].

Практика ЄСПЛ сприяє удосконаленню актів кримінального процесуального правозастосування щодо забезпечення конвенційних прав людини на життя, заборону катування, свободу і особисту недоторканість, справедливий суд, повагу до приватного і сімейного життя, ефективний засіб юридичного захисту. Врахування правозастосовниками рішень ЄСПЛ щодо вказаних конвенційних прав людини підвищує ефективність дії механізму правового регулювання у кримінальному процесі.

Рішення ЄСПЛ дозволяють вирішити іноді ту проблему, яка є неврегульованою або недостатньо врегульованою законодавством України. Це допомагає суддям правильно вирішити це питання і сприяє здійсненню правосуддя, оскільки дає можливість захистити права та інтереси людини у тій ситуації, коли ця суперечка може бути за українським законодавством вирішена і так, і інакше [3, с. 97]. Висновки ЄСПЛ у конкретних справах стають взірцем належного регу-

лювання спірних кримінально-процесуальних правовідносин в інших аналогічних випадках [4, с. 88].

Попри важливість застосування практики ЄСПЛ для забезпечення прав, свобод та інтересів людини, важко говорити про комплексне її використання всіма українськими правозастосовниками. Але щодо суддів можна відзначити позитивні результати. На підставі проведеного Українською Гельсінською спілкою з прав людини дослідження щодо застосування українськими судами рішень ЄСПЛ станом на 3 серпня 2015 року було встановлено, що у 593 (з 853 162) судових рішеннях було релевантне застосування 67 рішень ЄСПЛ проти України, котрі наперед були визначені дослідниками [3, с. 19]. Ці результати дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини свідчать про подальше удосконалення судового кримінально-процесуального правозастосування, орієнтування останнього на високі європейські стандарти забезпечення прав людини.

Особливо важливого значення набуває застосування національними суддями рішень ЄСПЛ, що регулюють питання забезпечення прав людини, котрі детально або взагалі неврегульовані Кримінальним процесуальним кодексом України. Як приклад можна навести рішення ЄСПЛ «Балицький проти України», що використовується національними суддями для обґрунтування недопустимості доказів, отриманих внаслідок порушення права на захист у зв'язку з умисним маніпулюванням кваліфікації вчиненого злочину.

Як зазначає суддя Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області Н.В. Зубар, під час розгляду кримінального провадження за обвинуваченням особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України (вбивство), було встановлено, що докази на початку слідства були отримані при первинній кваліфікації дії підозрюваного за ч. 2 ст. 121 Кримінального кодексу України (тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого). Зокрема, процедура відібрання біологічних зразків для проведення судово-генетичних експертиз у підозрюваного відбувалася без участі захисника, слідчий належним чином не роз'яснив права підозрюваного на захисника та право відмовитися від проведення цієї слідчої дії. А після того, як захисника було залучено до участі у справі внаслідок затримання підозрюваного, дії підозрюваного було кваліфіковано за ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України (вбивство), при досудовому слідстві та судовому розгляді якої участь захисника є обов'язковою. Намагання сторони обвинувачення в судовому процесі використати докази, отримані без участі захисника при більш м'якій попередній кваліфікації дій підозрюваного були оскаржені його адвокатом, що дійсно свідчить про порушення під час слідства вимог п. 40 рішення ЄСПЛ «Балицький проти України» від 3 листопада 2011 року, де передбачено: «Суд також

¹ Під головним елементом предмету кримінально-процесуального регулювання ми розуміємо права, свободи і законні інтереси.

бере до уваги доводи заявника про те, що початкова кваліфікація злочину як вбивства без обтяжуючих обставин, а не вбивства з корисливих мотивів, була помилковою та дозволяла слідству уникнути вимоги щодо обов'язкового юридичного представництва його інтересів. Суд зазначає, що він розглядав подібні доводи у декількох справах проти України, в яких обставини давали підстави підозрювати існування прихованої мети під час початкової кваліфікації злочину, а заявники фактично були позбавлені належної юридичної допомоги в результаті того, як слідчий здійснив свої дискреційні повноваження стосовно кваліфікації розслідуваного злочину». Таким чином, рішення Європейського суду з прав людини «Балицький проти України» показує, як за конкретних обставин докази, отримані з порушення права на захист, є недопустимими [3, с. 74].

Таким чином, через використання національними судами практики ЄСПЛ механізм кримінально-процесуального регулювання спрямовується на узгодження з основним елементом предмету правового регулювання у кримінальному процесі у частині конвенційних прав людини.

Таким чином, сьогодні рішення ЄСПЛ перетворилися у важливий фактор розвитку правової системи, під їх впливом формуються нові правові норми, які відповідають міжнародно-правовим стандартам стосовно прав людини, що не може не позначитися на ефективності механізму кримінально-процесуального регулювання [5, с. 60].

Окрім рішень ЄСПЛ, важливе місце у механізмі кримінального процесуального регулювання займають рішення КСУ. Питання конституційності правового регулювання та правозастосовної практики особливо гостро стоїть у сфері кримінальної юстиції, оскільки наслідки дисбалансу приватних і публічних інтересів у цій сфері, порівняно з іншими областями суспільного життя, найбільш шкідливі [6, с. 4].

Дефекти механізму кримінально-процесуального регулювання можуть негативно позначатися на забезпеченні кримінальних та процесуальних прав, свобод і законних інтересів. Обмеження останніх має більш вагомий шкідливий наслідок для людини, ніж обмеження правових дозволів в інших сферах юридичного регулювання. Тому винесення рішень КСУ щодо трактування конституційних прав людини є більш актуальним щодо реалізації механізму кримінально-процесуального регулювання.

У механізмі кримінально-процесуального регулювання рішення Конституційного Суду України відіграють роль фактору, що породжує зміну у спрямованості та характері правового регулювання у сфері кримінального судочинства [7, с. 9]. Юридична природа рішення Конституційного Суду України з аксіологічних позицій обумовлює роль рішень вказаного Суду у механізмі кримінально-процесуального регулювання як коригуючого фактору [7, с. 22].

Мають рацію О.В. Капліна та О.П. Євсєєв, які зазначають, що аргументація, використана КСУ, як правило, сприяє єдиному розумінню і сприйняттю в усій правозастосовній практиці міжнародно-право-

вих стандартів прав людини і прецедентів наднаціональної Страсбурзької юрисдикції [8, с. 37].

Особливістю перевірки конституційності норм кримінально-процесуального права є їх розгляд крізь призму прав людини, що об'єктивують його особисту свободу, автономію гарантованості дотримання й захисту цих прав з боку органів держави при залученні осіб до орбіти кримінального судочинства, а також з точки зору міжнародно-правових стандартів, які вироблені ЄСПЛ та закріплені у чинних міжнародно-правових договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [8, с. 35–36].

Розвиваючи конституційні положення у площині прав людини, КСУ «настроює» механізм кримінально-процесуального регулювання на головний елемент предмету такого регулювання у частині конституційних прав. Розтлумачуючи їх з урахуванням міжнародних та європейських стандартів забезпечення прав людини, КСУ формує високоякісні нормативні положення для обов'язкового врахування державними органами під час кримінально-процесуального застосування.

Для прикладу можна привести Рішення КСУ від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу). У змісті цього рішення судді розтлумачили конституційне право людини на правову допомогу з урахуванням положень Загальної декларації прав людини, ЄКПЛ, практики ЄСПЛ у частині рішень «Яременко проти України» від 12 червня 2008 року, «Луценко проти України» від 18 грудня 2008 року та «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 року. Шляхом дослідження вказаних міжнародних та європейських стандартів забезпечення прав людини КСУ дійшов висновку, що кожній особі, зокрема свідку під час допиту в органах дізнання чи досудового слідства та особам при наданні пояснень у державних органах, має бути забезпечена реальна можливість отримувати правову допомогу для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які можуть бути використані у кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб [9].

Фрагмент наведеного рішення КСУ є судовою правовою позицією, що якісно регулює здійснення конституційних прав людини у перебігу кримінального провадження за умови обмеженості норм кримінального процесуального законодавства.

Судові правові позиції КСУ (курсив власний – Т. Л.), що містять текст нового правила, що регулює кримінально-процесуальні відносини або розширює сферу дії правової норми, для правозастосовника є реальним виходом із складного положення і забезпечують можливість здійснення правосуддя [10, с. 11].

Використання рішень КСУ органами, котрі здійснюють кримінальне судочинство, буде сприяти оптимізації механізму кримінально-процесуального регулювання у частині правозастосування.

У такому разі акти кримінального процесуального застосування відповідатимуть конституційним правам людини.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного можна зробити висновок, що практика ЄСПЛ та КСУ займає окреме місце у механізмі кримінального процесуального регулювання, узгоджуючи його з головним елементом предмету правового регулювання

у кримінальному процесі у частині конвенційних та конституційних прав людини.

Подальшими напрямками наукових розвідок можна визначити такі: 1) визначити місце рішень Верховного Суду України у механізмі кримінального процесуального регулювання; 2) дослідити інші складові елементи вказаного галузевого механізму правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зеленский С.Н. Судебная практика в уголовном судопроизводстве Украины / С.Н. Зеленский // Евразийская адвокатура. – 2015. – № 3 (16). – С. 25–30. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/sudebnaya-praktika-v-ugolovnom-sudoproizvodstve-ukrainy>.
2. Девятова О.В. Решения Европейского суда по правам человека в механизме уголовно-процессуального регулирования : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность» / О.В. Девятова ; Южно-Уральский государственный университет. – Челябинск, 2007. – 27 с.
3. Precedent UA – 2015 / [А.Г. Бущенко, О.М. Сапожнікова, О.В. Шинкаренко]. – К. : КВІЦ, 2015. – 412 с.
4. Толочко О.М. Практика Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання / О.М. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 3 (36). – С. 86–94.
5. Толочко О.М. Роль рішень Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання / О.М. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 56–61.
6. Соколов Т.В. Формы взаимосвязи конституционного и уголовного судопроизводства в контексте доктрины судебного права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право»; спец. 12.00.09 «Уголовный процесс» / Т.В. Соколов ; Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 2014. – 30 с.
7. Батуев Н.В. Решения Конституционного Суда Российской Федерации в механизме уголовно-процессуального регулирования : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н.В. Батуев ; Южно-Уральский государственный университет. – Челябинск, 2003. – 25 с.
8. Капліна О.В. Проблеми перегляду правових позицій Конституційним Судом України / О.В. Капліна, О.П. Євсєєв // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 26. – С. 33–46.
9. Рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2009у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/paran54#n54>.
10. Даровских С.М. Судебные правовые позиции в уголовном судопроизводстве: теоретические основы и процессуальные формы : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / С.М. Даровских ; Московская академия экономики и права. – М., 2011. – 51 с.